

'תפילת שמונה עשרה ויסודות האמונה', מאת הרב עזרא ביק

ספרו של הרב עזרא ביק על התפילה הוא עיון פרשני בתפילת העמידה. הנחתו היסודית של המחבר היא שהנוסח של הסידור שבידינו הוא טקסט שחובר בידי חז"ל, ושעל כן הוא מזמין עיון ולימוד, כמו כל יצירה אחרת שלהם.¹ המחבר מציין מראש את המקורות אשר שימשו אותו בפרשנותו – מקראות תנ"כיים שעל פיהם נטבעו מטבעות התפילה, וכן דברי חז"ל וראשונים. התמצאותו ומחקרו של המחבר במקורות הללו הם כלי הכרחי בידו בפיצוח הכוונות העומדות ביסודן של ברכות שמונה עשרה. בספר מוזכר מקור קדום יחסית ולא ידוע – פירושו של רבי יהודה בן יקר לתפילות, והרב ביק ממליץ לקוראיו על השימוש בו.

כאיש ישיבת הר עציון, וכתלמידם של הגר"ד סלובייצ'יק ז"ל ויבדל"א מורנו הרב ליכטנשטיין – מאמין המחבר בחוויה האינטלקטואלית שבלימוד. לכן, העיון הפרשני בתפילה המוצע בפני הקורא, חותר בין השאר גם לחוויה עשירה – חוויה שיש בה דיוק, תחושת יסודיות, עומק והנאה. אפיונים אלה יוצרים את מה שקראתי – "עיון פרשני". בניגוד ל"פירוש", הדבק בטקסט המתפרש ומצמיד לו ביאור שוטף, עיונים אלה הם מסות היורדות לשורשי הנושאים של ברכות העמידה, בעזרת הדיוק במילותיהן ובסדר המשפטים, רגישות לחריגות ועוד.

יצירה פרשנית זו – מה מטרתה? האם היא באה לחקור את התפילה ולשתף את הקורא בממצאים, או שבדעתו של המחבר לדבר אל האדם המתפלל במישור קיומי יותר? מסתבר שפנייה אל המתפלל הייתה אמורה להציע לו הדרכה, לייעץ לו, לנגוע בחווייתו וכיוצא באלה. ברם, מרכיבים כגון אלה אינם נוכחים במפגש הראשוני עם הספר. כך מבטיח

¹ בלי להזכירו, דומה שהרב ביק נוטה לעמדתו של הרמב"ם, שמעיקר תקנת חכמים הוא שתפילתו של כל אדם לא תהיה עילגת אלא מנוסחת בלשונם הצחה של חז"ל. בהקשר זה מביא המחבר את שיטתם מרחיקת הלכת של חסידי אשכנז, שמילות התפילה מדויקות וספורות ממש, והמשנה מן המטבע הקבוע פוגם במשמעותו בממד הסוד. אולם דעה זו רחוקה מלהיות נחלת כל הראשונים. לדעת הרשב"א (ברכות יא ע"א) ועוד, חז"ל אפשרו התנסחות חופשית, ומעבר למספר דרישות נקודתיות בברכות מסוימות, הם הכתיבו בעיקר את המסגרת הצורנית של התפילה והברכות ואת תוכנן הכללי. עם זאת, המאמץ הפרשני בביאור הסידור הוא ראוי ועומד בפני עצמו, בלי קשר לחילוקי הדעות הללו.

המחבר עצמו בפסקה הראשונה שבפרק א: "מטרותינו הן ראשית לנתח את לשון הברכות כדי להבינן לעומק, ושנית, לגלות את הרעיונות הגלומים בברכות ולעמוד על כמה מעיקרי האמונה והמחשבה היהודית שחז"ל הטמיעו בתפילה". מכאן, נראה שפירושו של הרב ביק על טקסט התפילה, אינו פונה אל המתפלל בתור שכזה, אלא אל לומד הספר, כשם שכל מחבר מקיים דו שיח עם קוראיו, ולא יותר.

הביאורים שבספר נועדו לגלות פן מסוים בסידור, כפי שעולה מן הכותרת. בתפילת שמונה עשרה ניתן למצוא יסודות אמונה. נושאים כמו תפקיד האדם ומעלתו, חובותיו לבוראו, קדושה, תשובה, גאולה ועוד – כולם באים שם לידי ביטוי. מתברר שסידור התפילה, העוסק בבקשותיו של האדם מן הקדוש ברוך הוא, טומן גם התייחסות לסוגיות מחשבתיות.

עד כאן הרעיון של החיבור נשמע מגרה ומעניין. הרב ביק מצא בקעה להתגדר בה, ומפרש את הסידור מתוך מגמה מקורית – כיצד ניתן להפיק ממנו את עיקרי היהדות, או את "תפישת העולם של חז"ל" (לשון העטיפה). בכך הוא "נותן למתפלל מבט חדש על התפילה" (שם).

מה שגילה המחבר

ברם, בניגוד לאמור, האמת אינה כן. הספר אינו טוען שיסודות האמונה הם אחד ההיבטים שיש להיות מודעים אליהם בתפילת העמידה, אלא שיסודות האמונה הם הנושא של התפילה. הבקשות הקונקרטיות הן ה"תירוץ": אירועים מזדמנים או תזכורות טורדניות שבאו כדי לתקן את תפישת העולם שלנו, ולא רק את תפישת העולם, אלא את עצם העולם. כלומר, דרך כל הסוגיות המעשיות המציפות את עולמנו המוחשי, והצרכים המשוועים שאינם נותנים מנוח, אנו מגלים וחוזרים ומגלים, שמאחורי המציאות החיה ניצבת לה מערכת צרכים גדולה ובסיסית עוד יותר, הדורשת שהאדם יתקן את עצמו ואת עולמו הפרטי והכללי. התפילה היא בקשת התיקון היסודי הזה, היא עוסקת בו, והיא גם יוצרת אותו.

אמנם חשבנו שאנו מדברים על חוויה אינטלקטואלית או על פרשנות מקורית, אך מתברר שאנו מדברים על האופן שבו התפילה יוצרת את עולמו של האדם. כיצד תלותו הקיומית קושרת אותו לא-לוהיו.

בשלב מסוים בכתבת הספר התברר מצב עניינים זה גם לרב ביק. מעט אחרי חצי הספר, כותב המחבר במבט לאחור שעל פי פירושו לבקשות עד כאן, יוצא שתוכנו הוא חיפוש

קרבת ה'. "אני מעיד על עצמי שלא כך הייתה כוונתי בפתח הספר", הוא כותב. בכל זאת, בניגוד לכוונה הראשונית, הביא העיון במקורות חז"ל והמקרא למסקנה הבאה: "תפילה היא קשר דתי ורוחני, לא משום שלשון התפילה מיתרגמת למשהו נעלה יותר... אלא משום שצורכי האדם, הנברא בצלם, נענים באמת רק באמצעות התחברות למקור החיים ומלך העולם".

זה נראה מעט כמו תמרון ספרותי. הדבר מזכיר את תעלולו של הרמח"ל בתחילת "מסילת ישרים", כאשר הוא פותח ואומר שאין בספרו שום עומק או חידוש, ושהוא לא כתב אותו אלא כדי להזכיר את המפורסם, ולאחר מכן מגלה שיראת ה' צריכה "חכמה רבה" ו"עיון רב". אנו מאמינים למחבר שהוא עבר את התהליך שאותו הוא מתאר ובכל זאת, לא חוסר זמן הוא שגרם לו לפרוט את התגלית שלו רק בעמ' 148, במקום לחזור ולהציב את התובנה היסודית שלו בראשית החיבור, בתור מגמה בסיסית. לטעמי, בחירת המחבר בנקודה זו נושאת מסר. אנו אמורים להבין מכאן שעיקרון זה אינו מבוסס על פרשנות מסוימת שאינה הכרחית, אפשרות אחת מני רבות; אלא על פרשנות הבוקעת ועולה על כורחנו מעיון מדוקדק ומן הקריאה הצמודה. עם זאת, אני מתלבט אם לא היה עדיף לבנות אחרת את מהלך הדברים.

השבת כבוד התפילה הקבועה

בספר זה יש דבר מה נועז. תדמיתה של תפילת העמידה בנוסחה הקבועה היא היום בכי רע. מוסכם כמעט על כולם שעדיף שהתפילה תהיה מנוסחת אישית, ורצוי – ספונטאנית. כך מקובל, שרק תפילה אישית תבטא את צרכיו הממשיים של הפרט, שהרי אלה ייחודיים לגמרי ואינם ניתנים להעברה מאדם לאדם. המחשבה שאדם אחר יכול לנסח את הצרכים שלי טוב ממני, נתפסת כעלבון, או מה שיותר גרוע – כפגיעה בדמוקרטיה. שגורה קביעתו של ר' נחמן מברסלב, שהמזיקים אורבים לתפילה הקבועה כמו שודדי דרך המכירים היטב את הנתבים המשומשים. כמובן, יאמרו במשיכת כתפיים, צריך גם את התפילה הקבועה המנוסחת מראש, משום שבלעדיה היו כאלה שלא היו מתפללים כלל, וכיוצא באלה שיקולים שבדיעבד.

מי שמקשיב היטב לחיבור שלפנינו שומע ממנו טענה רעננה אך ישנה, שהיו שותפים לה הראי"ה קוק והגרי"ד סולובייצ'ק: גילוי הצרכים האמתיים של האדם נוגע במקום עמוק, שאליו איננו יכולים להגיע בכוחות עצמנו, בתור אנשים רגילים החיים את חיינו בשטחיות. לכן, אדם הרוצה לגלות למה הוא זקוק באמת, אין לו ברירה אלא להסתיע

ברבותינו, מחברי הסידור. מכאן, שספר זה, העוטה דמות של פרשנות והתבוננות אינטלקטואלית, יכול וראוי לשמש למתפלל כספר עבודה והדרכה, למרות שאין זו שפת המחבר.

הספר מצטיין בהעלאת שאלות יסודיות הנוגעות לברכות העמידה והתמודדות אֵתָן. יש בו לא מעט חידושים מחשבתיים מעוררי השראה, וכן התמודדות עם משימת הגדרת התוכן המרכזי של ברכות מסוימות שקשה למקד את עניינן המדויק. הפרקים בעלי מבנה הגיוני ומחושב, וניכר שמקורם בשיעורים שנמסרו בעל פה.

נציין אחת מסגולות הספר הבולטות: דיון יסודי במושגים מוכרים מאוד המגלים סרבנות נוכח ניסיונות להגדיר אותם. לדוגמה, המחבר עסוק מאוד במושג הקדושה, המופיע בלבושים שונים בסידור התפילה. יש "דבר שבקדושה" הנאמר רק בציבור של עשרה, יש את ברכת "קדושה" בעמידה וכן סוג של תפילה המכונה "קדושה" המכילה פסוקים שמקורם בשירת המלאכים בשמיים. מה פירוש המושג 'קדושה' וכיצד יש להסביר את הופעותיו השונות במהלך התפילה? הרב ביק משרטט תיאוריה אחידה, שלאורה הוא מציע פשר לכל אלה.

הספר מומלץ בחום למי שעניין התפילה מעסיק אותו. ולמי שהנושא אינו מעסיק אותו – ייתכן שקריאת הספר תשנה את המצב.